

Rzemieślnicy wileńscy – z życia hafciarzy w XVIII–XX w.

Craftsmen of Vilnius – some facts from the life of embroiderers

DOI: <https://doi.org/10.21697/an.13466>

GABIJA SURDOKAITĖ-VITIENĖ
LIETUVOS KULTŪROS TYRIMŲ INSTITUTAS
ORCID: 0000-0002-3830-4742

Źródła dotyczące hafciarstwa w Wilnie, jak i w całym Wielkim Księstwie Litewskim mają charakter wrywkowy, fragmentaryczny, dlatego najczęściej nazwiska twórców kompozycji wyszywanych m.in. na strojach liturgicznych i na ubraniach świeckich pozostają nieznane. Przegląd tej szerokiej gałęzi rzemiosła w XVII–XX w. pozwala jednak na wyróżnienie pięciu kategorii tego zawodu: rzemieślnicy skupieni w cechach, zakonnice hafciarki, hafciarki we dworach, pracownicy i pracownice wyspecjalizowanych wytwórni szat liturgicznych oraz hafciarki ludowe. Dwie ostatnie kategorie rozwinęły się dopiero w XIX w.

W niniejszym artykule przyjrzą się rzemieślnikom pracującym w Wilnie, należącym do cechów i mającym specjalistyczne przygotowanie do wykonywania zawodu hafciarza. Profesjonalni przedstawiciele tego rzemiosła pracowali też na dworach władców, magnatów oraz zamożnych szlachciców, ale zagadnienie to nie zostanie omówione, gdyż jego zbadanie wymagałoby wykorzystania szerszej bazy źródłowej. W centrum uwagi znalazły się nie prace hafciarskie, ich forma czy jakość, ale sami hafciarze wileńscy: ich liczebność,

organizacja w XVII i XVIII w. Przedmiotem zainteresowania są również zmiany zapotrzebowania na wyroby hafciarskie w kontekście przemian politycznych i gospodarczych pierwszej połowy XIX w.

W niektórych krajach Europy hafciarze jako wolni rzemieślnicy skupiali się we własnych cechach. Tak było m.in. w Hiszpanii, gdzie najczęściej tworzyli organizacje o charakterze bractw religijnych¹. W Pradze i w wielu miastach holenderskich hafciarze należeli natomiast do cechów malarzy, a w Wiedniu – do cechu złotników². W Polsce takie cechy działały w drugiej połowie XVII w. w Poznaniu, Krakowie, Warszawie, Lwowie czy Lublinie. Już w połowie tego samego stulecia zaprzestały one swojej działalności, gdyż – jak pisze Zygmunt Gloger – wyszywanie stało się powszechnym zajęciem szlachcianek i mieszczek³.

W Litwie hafciarze nigdy nie powołali osobnego cechu. W I Statucie Litewskim (1529) wymieniani są jako osobna grupa

1 M. Newman-Laguardia, *The Confraternity of Embroiderers in Salamanca during the Sixteenth century: Its Members and Their Work*, „Textile Society of America Symposium Proceedings”, t. 197, 1998, s. 323–331.

2 E. Wetter, *Mittelalterliche Textilien III: Stickerei bis um 1500 und figürlich gewebte Borten*, Riggisberg 2012, s. 308.

3 Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 2, Warszawa 1901, s. 227; T. Mańkowski, *Polskie tkaniny i hafty XVI–XVIII wieku*, Wrocław 1954, s. 23–27.

rzemieślników⁴. Przywilej wydany przez Władysława IV w 1633 r., a potwierdzony przez Jana Kazimierza w 1650 r. zalicza tych rzemieślników do grona pasamoników. Hafciarzy obowiązywały takie same jak pasamoników zapisy statutu, np. zakaz podmieniania złotych i srebrnych nici i zastępowania ich tańszym szychem weneckim (stop metali pospolitych) czy stosowania zwyczajnego jedwabiu zamiast karmazynu. Za jednorazowe oszustwo na materiale rzemieślnikowi groziła kara w wysokości 20 zł pol., za powtórne – drugie tyle, a za kolejne – trzykrotność tej sumy. Nieuczciwość za czwartym razem kosztowała rzemieślnika wyrzucenie z cechu, co oznaczało, że w stolicy litewskiej nie mógł już dłużej trudnić się hafciarstwem (przynajmniej oficjalnie). Członkami cechu mogli być tylko chrześcijanie, którzy mieli prawo wyszywania odzieży dla duchownych i ozdabiania szat liturgicznych⁵. Wytwórcy niebędący członkami cechu nie mogli swobodnie wykonywać swego zawodu w miastach, chyba że były to miasta kościelne, królewskie czy dygnitarские, za pozwoleniem właściciela. Statut pozwalał hafciarzom na pracę na dworach szlacheckich i magnackich, ale tylko na potrzeby ich właścicieli i bez prawa wywieszenia szyldu⁶. Wiedza o cechu pasamoników jest nikła, bo nie zachowały się jego księgi z XVII i XVIII w.

Cech hafciarzy w Wilnie nie powstał zapewne także ze względu na małą liczbę wytwórców w mieście. W dodatku wyszywanie szat liturgicznych, jako codzienne prace ręczne, było częstym zajęciem w zakonach żeńskich. Ten rodzaj aktywności był uwzględniany w regułach

i konstytucjach każdej z kongregacji zakonnych. Dziennie poświęcano na nie ok. czterech godzin, pomiędzy obiadem a nieszporami⁷.

Wydaje się, że rynek hafciarski w Wilnie nie należał do najłatwiejszych, bowiem w XVII i XVIII w. hafciarze nie figurują ani w rejestrach miejskich właścicieli budynków, ani w spisach podatkowych magistratu. Oznacza to, że żaden hafciarz nie był ówczesnie właścicielem domu, chociaż spis właścicieli nieruchomości zawiera nazwiska nielicznych przedstawicieli zawodów, związanych z produkcją tekstylną: krawców, pończoszników, tkaczy, kuśnierzy, farbiarzy⁸. Badacz napływowego mieszczaństwa wileńskiego Agnius Urbanavičius stworzył listę 4353 nowych mieszczan, którzy przybyli do Wilna w latach 1661–1759 jako rzemieślnicy i kupcy z zamiarem wykonywania tych zawodów. Jest na niej odnotowany tylko jeden przybyły do stolicy litewskiej hafciarz – Onufry (Onofrius) Bielecki. W 1668 r. złożył on przysięgę, a poświadczył za niego krawiec – Jan

7 Национальный исторический архив Беларуси в г. Гродно f. 1783, ap. 1, b. 22 (*Regula Sancti Salvatoris Additiones Domini Petri Prioris Regula S. Augustini [...] Anno 1678 in Monasterio Mariae Fontis Gedani [...] Translata vero in hunc librum Anno Dni 1765*), k. 156–157v; Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka f. 147–924 (*Comes Honoratus Vicecomes z Bożej i Stolice Apostolskiej Łaski Arcybiskup Laryssenski i w szerokim Królestwie Polskim i Wielkim Księstwie Litewskim z Władzy najwyższego pasterza poseł umiłowany w Chrystusie córkom Wielebnej Pudencianie Woyniance i Siostróm zakonnym Świętego Franciszka...*, 1633), k. 11v; *Regulamen zakonny albo konstytucje panien zakonnych, prowincji W.K. Litewskiego świętego Kazimierza zakonu świętego Franciszka...*, Supraśl 1740, s. 67–68.

8 Lietuvos valstybės istorijos archyvas (dalej jako LVIA) f. 458, ap. 1, b. 24–26 (Spisy podatkowe, 1667, 1669, 1670); LVIA f. 458, ap. 1, b. 68 (*Percepta podatku podymnego magistratu wileńskiego, 1717*); LVIA f. 458, ap. 1, b. 249 (Regestr wyboru podymnego magistratu wileńskiego, 1768); M. Paknys, *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai*, Vilnius 2006, s. 35, 85, 135, 137, 143, 153, 167, 174, 187, 189–190, 194, 198; D. Frick, *Wilnianie: żywoty siedemnastowieczne*, Warszawa 2008.

4 Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 1: *Feodalinis laikotarpis*, sud. P. Pakarklis, K. Jablonskis, J. Jurginis, V.I. Neupokojevas, Vilnius 1955, s. 140.

5 H. Łowmiański, *Akty cechów wileńskich, 1495–1759*, zebrał i oprac. tenże, współpraca M. Łowmiańska, S. Kościakowski, wstęp i skorowidze J. Jurkiewicz, Poznań 2006, s. 254–256, nr 259.

6 Tamże, s. 325.

Kaszewski⁹. Nieco wcześniejsze, pochodzące z połowy XVII w. źródło potwierdza, że przedstawiciele rzemiosła hafciarskiego w Wilnie byli bardzo nieliczni albo w ogóle nieobecni: dysponujemy spisem uchodźców z Wielkiego Księstwa Litewskiego do Prus z 1656 r. Choć zawiera on nazwiska aż 950 osób i ich rodzin, nie wymienia się w nim ani jednego hafciarza¹⁰.

Na mocy przywileju z 1633 r. wileńscy hafciarze mieli należeć do cechu pasamoników, jednak już na początku XVIII w. są oni w księgach magistratu wymieniani nie jako członkowie cechu, ale jako pojedynczy rzemieślnicy mieszkający w Wilnie i płacący podatki. Prawdopodobnie w tym czasie działalność cechu już zamarła, bo nawet czynni w mieście pasamonicy i wytwórcy guzików pracowali samodzielnie¹¹. W pierwszej połowie XVIII w. w Wilnie zawod hafciarza wykonywało siedmiu chrześcijan – mistrzów tego rzemiosła, ale źródła wskazują, że nie pracowali oni w stolicy na stałe, gdyż ich nazwiska nie pojawiają się co roku w rejestrach podatkowych miejscowego magistratu. Michał Brylewski, Jan Kuczborski, Szymon Sałowicz i Olszewski (imię nie zostało wymienione) występują w spisie tylko z 1702 r. Nie ma ich ani we wcześniejszych, ani późniejszych¹². W 1718 r. z kolei pojawia się nazwisko Estkin – mistrz hafciarski zamieszkały przy ul. Sawicz, w domu Rulbowicza¹³. Tylko dwa lata spędził w Wilnie Paweł Miranowicz (1722

i 1725), a Andrzej Ignatowicz – trzy (1722, 1724–1725)¹⁴. Najdłużej w Wilnie pracował Szymon Jurkiewicz, także zamieszkały przy ul. Sawicz. Jest on wzmiankowany wśród płatników podatku gromnicznego i innych danin w latach 1715, 1718, 1721–1722, 1724–1725, 1737, ale – jak widać – nie uiszczają ich co roku. Nie ma go w spisach¹⁵ za lata: 1716–1717, 1719–1720, 1723 i 1726–1736, co pozwala przypuszczać, że nie mieszkał w stolicy na stałe. Być może był zapraszany do wykonywania zleceń w innych miejscowościach.

W dokumentach powstałych od 1738 r. do końca XVIII w. nie znalazłam żadnych innych nazwisk hafciarzy wyznań chrześcijańskich¹⁶. Od drugiej połowy XVIII w. w tym zawodzie zaczęła wzrastać liczba Żydów, ci jednak nie mieli prawa wyszywania strojów przeznaczonych do liturgii chrześcijańskiej. Prawdopodobnie popyt na katolickie, unickie i prawosławne szaty liturgiczne – ich szycie i zdobienie wyszywaniem, zaspokajały pracownie przy zakonach i rosnąca liczba córek szlachcianek i mieszczanek, które się tym zajmowały. Jednocześnie chrześcijańscy i żydowscy hafciarze, podobnie jak przedstawiciele innych rzemiosł, np. złotnictwa, konkurowali ze sobą (w przypadku złotników Żydzi okazali się skuteczniejsi)¹⁷.

14 LVIA f. 458, ap. 1, b. 79 (*Percepta podatku podymnego magistratu wileńskiego*, 1723), k. 15v; LVIA f. 458, ap. 1, b. 82 (*Regestr wyboru podymnego magistratu wileńskiego*, 1724), k. 12a; LVIA f. 458, ap. 1, b. 86 (*Percepta podatku podymnego magistratu wileńskiego*, 1725), k. 22v.

15 LVIA f. 458, ap. 1, b. 64 (*Pobór podatku podymnego magistratu wileńskiego*, 1715), k. 4v; LVIA f. 458, ap. 1, b. 69 (*Regestr wyboru podymnego*, 1718), k. 7v; LVIA f. 458, ap. 1, b. 128 (*Percepta i expensa publica...*, 1737), k. 1; LVIA f. 458, ap. 1, b. 70, k. 8v; LVIA f. 458, ap. 1, b. 79, k. 15v; LVIA f. 458, ap. 1, b. 82, k. 12a; LVIA f. 458, ap. 1, b. 86 (*Percepta podatku podymnego magistratu wileńskiego*, 1725), k. 22v; LVIA f. 458, ap. 1, b. 88 (*Regestr wyboru podymnego magistratu wileńskiego*, 1726), k. 92, 97, 100, 102, 108, 110, 116; LVIA f. 458, ap. 1, b. 143 (*Regestr wyboru podymnego magistratu wileńskiego*, 1742), k. 14.

16 Twierdzenie oparte jest na kwerendzie rejestrów podatkowych magistratu wileńskiego.

17 Szerzej na temat złotników: E. Laucevičius, B. Vitkauškienė, *Lietuvos auksakalystė, XV–XIX amžius*, Vilnius 2001, s. 166–172.

9 A. Urbanavičius, *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 metais. Sąrašas*, Vilnius 2009, s. 50.

10 XVII a. *vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai*, t. 4: *Pabėgėlių iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Prūsijoje 1656 m. sąrašai*, sud. M. Čiurinskas, I. Ilarienė, A. Kaminskas, E. Meilus, E. Rimša, Vilnius 2016.

11 Wytwórcy guzików w tym samym 1633 r. zostali włączeni do cechu pasamoników. H. Łowmiański, dz. cyt., s. 254–256, nr 259.

12 LVIA f. 458, ap. 1, b. 58 (*Rejestr podymnego magistratu wileńskiego*, 1702), k. 3v, 6, 7, 8.

13 LVIA f. 458, ap. 1, b. 70 (*Regestr wyboru podymnego magistratu wileńskiego*, 1718), k. 6.

W drugiej połowie XVIII w. w Wilnie wszyscy hafciarze nosili żydowskie nazwiska. Mimo obostrzeń wytwórcy staroza-konni zaspokajali w pełni zapotrzebowanie świeckie i własnego wyznania w tym względzie¹⁸. Jeszcze w XVI w. na mocy przywileju wielkiego księcia litewskiego Aleksandra Jagiellończyka z 1503 r., potwierdzonego później przez Zygmunta Starego w 1514 r., Żydzi mieli prawo trudnić się bez żadnych ograniczeń rzemiosłami i handlem, jednak w miastach w pierwszej połowie XVII w. ich działalność zaczęto hamować, choć nie wydawano jednolitych norm prawnych. W XVII w. określono Żydom zakres dostępnych dla nich rzemiosł. W porozumieniu z 1633 r. wileńscy Żydzi wymieniani są jako szklarze, kuśnierze i pasamonicy, a w innych dokumentach potwierdzono ich prawo do zajmowania się masarstwem i krawiectwem, jednak na potrzeby społeczności żydowskiej mogli oni trudnić się bez ograniczeń wszystkimi rzemiosłami¹⁹.

Ze źródeł wynika jednak, że również na wyroby hafciarskie wytwórców żydowskich popyt był niewielki, bo w spisach Żydów Wielkiego Księstwa Litewskiego z lat 1764–1765 figurują tylko czterej hafciarze – wszyscy oni pracowali w Wilnie²⁰. Dane

za lata 1764–1765 wskazują, że wśród rzemieślników wyznania mojżeszowego przeważali kuśnierze, krawcy i pasamonicy. Z badań Elmantasa Meiliusa dotyczących miasteczek żmudzkich w drugiej połowie XVII w. i w XVIII w. wynika, że Żydzi zajmowali się głównie krawiectwem, piwowarstwem, rzeźnictwem i szklarstwem²¹. Poza stolicą litewską w spisach za lata 1764–1765 hafciarze w ogóle nie występują²².

Po trzecim rozbiórce (1795) działalność cechów podlegała regulacjom rosyjskim z lat 1785 i 1799 dotyczącym rzemiosł. Na ich gruncie zaczęto od nowa tworzyć statuty poszczególnych cechów zawierające zasady, które miały regulować wzajemne relacje przedstawicieli danego rzemiosła, kwestie wytwórstwa i zarządzania. Cechy przyjmowały uczniów, a ich praca i nabywanie przez nich umiejętności były ściśle reglamentowane i prowadzone wewnątrz cechu²³. W 1811 r. zniesiono przywileje dla cechów wileńskich, a w 1812 r. zaczął funkcjonować Zarząd Rzemiosł, który kontrolował aktywność wszystkich cechów i drobnych wytwórców²⁴. Zmiany te nie miały jednak znaczenia dla działalności hafciarzy wileńskich²⁵.

LVIA f. 11, ap. 1, b. 1014 (Spis Żydów województwa wileńskiego i miasta Wilna, 1765), k. 10v, 12, 15.

21 J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, dz. cyt., s. 23; E. Meilus, *Žemaitijos kunigaikštystės miesteliai XVII amžiaus II pusėje – XVIII amžiuje (raidai, gyventojai, amatai, prekyba)*, Vilnius 1997, s. 83.

22 LVIA f. 11, ap. 1, b. 1021 (Spis Żydów powiatu kowieńskiego, 1765); LVIA f. 11, ap. 1, b. 1024 (Spis Żydów powiatu upickiego, 1765); LVIA f. 11, ap. 1, b. 1037 (Spis Karaimów i Żydów województwa trockiego, 1765).

23 Np. w 1890 r. Zalenski, zarządca rzemiosł w Wilnie, ogłosił zasady dotyczące czasu pracy w warsztatach rzemieślniczych: we wszystkich – za wyjątkiem piekarni – uczniowie i podmistrzowie mieli zaczynać pracę nie wcześniej niż o godz. 6 rano i pracować nie dłużej niż do godz. 6 wieczór, z półgodzinną przerwą na śniadanie i półtoragodzinną na obiad i odpoczynek. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 2 (1861–1917), sud. L. Mulevičius, E. Griškūnaitė, A. Tyla, Vilnius 1965, s. 230.

24 E. Laucevičius, B. Vitkauskienė, dz. cyt., s. 140.

25 O przepisach, wprowadzonych wraz z włączeniem ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego do Imperium

18 W 1779 r. starosta Suboczny Jan Plater zamówił w Wilnie u Żyda Mendla (możliwe, że Mendla Izakowicza, wspomnianego w spisie z 1765) wyszywanie pasa kontuszowego. LVIA f. 1276, ap. 1, b. 446 (*Rachunek z żydami rzemieślnikami wileńskimi r. 1779 miesiąca Aprila 25 dnia uczyniony*), k. 53v. Szerzej na temat rodzajów wyszywanych tekstyliów kultowych w synagodze: A. Niunkaitė-Račiūnienė, *Hidur micva ir puošnumo siekis tradiciniamė Lietuvos žydų mene*, „Kultūrologija”, t. 14: *Rytai-Vakarai: komparatyvinė studijos* 5, 2006, s. 294–319.

19 J. Šiaučiūnaitė-Verbickienė, *Žydų ūkinės veiklos varžymai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestuose: poveikis žydų ekonominės veiklos kryptių formavimuisi*, w: *Žydai Lietuvos ekonominėje-socialinėje struktūroje*, sud. V. Sirutavičius, D. Staliūnas, Vilnius 2006, s. 13–18.

20 Berko Izakiewicz, Israel Rubinowicz, Mendel Izaakowicz, Abraham z Wasiliszek (uczeń Berka Izakiewicza).

W Litwie cechy zostały zlikwidowane w 1893 r., jednak od razu po zniesieniu pańszczyzny władze rosyjskie zainteresowały się rozwojem rzemiosła w celu zapewnienia zubożałej ludności jakichkolwiek źródeł utrzymania. Inaczej niż w Niemczech, Francji czy Anglii, gdzie rozwój rzemiosła i praca rzemieślnika były kojarzone z dążeniem do osiągnięcia dobrostanu materialnego i duchowego, a przy tym były przeciwstawiane ujednoliconej produkcji przemysłowej, w Imperium Rosyjskim wspieranie rzemiosła miało znaczenie czysto użyteczne i nie było poparte żadnego rodzaju refleksją czy uzasadnieniami typu ideowego²⁶.

Na obszarze Litwy, jak i na innych obszarach wchodzących w skład Imperium Rosyjskiego rozwój rzemiosła był związany z dążeniem do likwidacji cechów. Jednocześnie w drugiej połowie XIX w. znaczenie określenia „rzemieślnik” ulegało szybkiej zmianie. Miał na to wpływ ruch *Arts and Crafts* oraz związane z nim postulaty oświatowe, dotyczące rzemieślników²⁷. Na początku zaproponowano im możliwość uczęszczania na kursy rysunku, gdzie mogli się nauczyć m.in. ornamentyki, kopiowania modeli gipsowych i podstaw rysunku, np. w 1873 r. w Kownie połączono klasy i kursy rysunku w celu powołania szkoły rysunku, do której uczęszczali głównie rzemieślnicy²⁸. W Wilnie, w latach 1866–1915 działała szkoła rysunku. W 1893 r. w jej oddziale rzemieślniczym powołano bezpłatne klasy kreślarni i rysunku technicznego

Rosyjskiego i zmianach w działalności cechów rzemieślniczych: V. Pugačiauskas, *Vilniaus amatininkų cechų „biurokratija” XIX a.: struktūra, funkcijos, tradicijos*, „Lietuvos istorijos metraštis”, 2015, nr 1, s. 47–66.

26 J. Mulevičiūtė, *Moderniojo amatininko idėja pobaudžiavinėje Lietuvoje*, „Kultūrologija”, t. 9: *Lietuvos menas permainų laikais*, 2002, s. 227–229.

27 Tamże, s. 226–252; L. Šatavičiūtė, *Amatų sąjūdis XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Lietuvoje: tautinis aspektas*, „Meno istorija ir kritika”, t. 4, 2008, s. 88–100.

28 L. Šatavičiūtė, *Amatų sąjūdis...*, dz. cyt., s. 89.

(*Бесплатный класс технического рисования и черчения для виленских ремесленников*)²⁹. Nauczanie przebiegało w dwóch etapach. Pierwszy, ogólny przygotowawczy kurs rysunku i kreślarni dla wszystkich trwał dwa lata, po których następował etap specjalizacji, gdzie nauczanie odbywało się w grupach zgodnie ze specjalnością słuchaczy. Na drugim etapie uczniów przygotowywano do samodzielnej pracy i kształcono umiejętności doboru odpowiednich wzorców i szablonów³⁰. Sprawozdania z działalności tej szkoły pozwalają stwierdzić, że zawód hafciarza nie był popularny i nie było zbyt wielu chętnych, by się go uczyć. W 1898 r. w klasach rysunku i kreślarni był tylko jeden hafciarz, wyszywający złotem, a na wcześniejszym roku nie było ani jednego, podczas gdy stolarzy było ponad 30 (w 1898 aż 39). Mniej licznie reprezentowani byli kamieniarze, rzeźbiarze czy fotografowie³¹. Na przełomie XIX i XX w. podobne klasy powstały w Kownie (1895), Poniewieżu i Wiłkomierzu³².

29 Od 1904 r. nazywana była klasą rysunku J. Montwiłła. R. Rutkauskienė, *Nemokamos techninio piešimo ir braižybos klasės Vilniuje*, „Acta Academiae Artium Vilnensis”, t. 29: *Vilnius kaip dailės mokymo ir sklaidos centras*, 2003, s. 86; O. Mastianica, *Profesinis lavinimas Lietuvoje XX a. pradžioje: tarp visuomenės poreikių ir žmogaus galimybių*, „Istorija”, 2016, nr 101, s. 57; J. Širkaitė, *Vilniaus piešimo mokykla, 1866–1915*, Vilnius 2018, s. 59.

30 R. Rutkauskienė, *Nemokamos techninio piešimo...*, dz. cyt., s. 91.

31 LVIA f. 567, ap. 11, b. 2751 (*Отчетъ по бесплатному классу технического рисования и черчения для Виленскихъ ремесленниковъ за 1897 годъ*, Вильна 1898), k. 82–82v; LVIA f. 567, ap. 11, b. 2751 (*Отчетъ по бесплатному классу технического рисования и черчения для Виленскихъ ремесленниковъ за 1898 годъ*, Вильна 1899), k. 53–53v.

32 O. Mastianica, *Profesinis lavinimas Lietuvoje...*, dz. cyt., s. 57. W 1895 r. przy kowieńskim gimnazjum męskim utworzone zostały wieczorowe kursy rysunku, których kierownikiem był Mikołaj Leonidow, absolwent szkoły rysunku technicznego Stroganowa. L. Šatavičiūtė, *Amatų sąjūdis...*, dz. cyt., s. 89.

Hafciarstwo cieszyło się nieco większą popularnością w społeczności żydowskiej. W 1905 r. Wileńskie Towarzystwo Artystyczno-Przemysłowe powołało Szkołę Rysunku im. Marka Antokolskiego (Рисовальные классы, учрежденные Виленским художественно-промышленным обществом в память Марка Матвеевича Антокольского в г. Вильне), do której mogli uczęszczać także żydowscy rzemieślnicy. W ciągu pięciu lat swojej działalności wykształciła ona 302 uczniów, wśród których 14 było hafciarzami³³.

Małe zainteresowanie zawodem hafciarza mogło wynikać z faktu wprowadzenia prac ręcznych do programów nauczania szkolnego. W dodatku w XIX w. wyszywanie stało się bardzo popularnym zajęciem wśród kobiet. Praktykowała je wtedy niemal każda zamożniejsza mieszcianka, szlachcianka, a mogła to robić w zasadzie każda dziewczyna, która miała podstawowe przygotowanie. W drugiej połowie XIX w. prace ręczne były przedmiotem obowiązkowym we wszystkich szkołach żeńskich Imperium (a więc także w Litwie)³⁴, choć w praktyce nie wszystkie placówki edukacyjne miały je w planie lekcji. Haftu i innych prac ręcznych uczono w szkołach początkowych i powszechnych oraz w placówkach przygotowujących do pracy w gospodarstwie. W 1857 r. w Kownie, Poniewieżu i Rosieniach działały pensjonaty dla panien, gdzie prace ręczne były jednym z przedmiotów nauczania obok katechizmu, historii, języków obcych, geografii, kaligrafii, rysunku, arytmetyki czy muzyki³⁵. Po 1864 r.

przy szkołach powszechnych guberni: wileńskiej, kowieńskiej, grodzieńskiej oraz mińskiej w szkołach powszechnych zaczęto powoływać tzw. żeńskie zmiany. Gdy lekcje kończyli chłopcy, w szkole gromadziły się dziewczynki. Uczyły się według tego samego co chłopcy programu, ale w wielu placówkach miały jeszcze dodatkowo zajęcia prac ręcznych. W roku szkolnym 1896/1897 funkcjonowało dwanaście szkół ludowych, z nich dziesięć miało żeńskie zmiany, w pięciu zaś prace ręczne zostały wymienione jako osobny przedmiot nauczania. W innych szkołach dziewczynki uczyły się śpiewu albo w ogóle nie miały żadnych dodatkowych zajęć³⁶. W szkołach wiejskich większą wagę przywiązywano do nauki szycia, szydełkowania czy dziergania, a w miastach częściej uczono je wyszywania, zwłaszcza na kanwie³⁷. Nieco później, w latach 1871–1874 kuratorium wileńskie zaczęło tworzyć parafialne dwuklasowe szkoły żeńskie, z trzecią klasą rzemieślniczą. Stały się one popularne³⁸ i powstały w Wilnie, Kownie i Poniewieżu. W 1899 r. w guberni wileńskiej działało już 18 takich klas, a w kowieńskiej – 29.

W XIX w. na Litwie otwarto kilka szkół prywatnych uczących dziewczęta prac ręcznych. Powstały też warsztaty szkolne przeznaczone dla dzieci mniej zamożnych rodziców, gdzie wykształcenie ogólne nie było w centrum nauczania, a główny cel stanowiło przygotowanie do wykonywania rzemiosła i nabycie umiejętności praktycznych. Najdłużej działała Szkoła Prac Ręcznych pw. Najświętszej Maryi Panny Ostrobramskiej (1860–1915), gdzie istniały klasy praczek i krawcowych, a umiejętności zdobywały przyszłe pokojówki i służące. Szkoła przyjmowała córki

33 Poza hafciarzami szkołę skończyło też 56 farbiarzy, 79 ślusarzy, 37 sztyldziarzy, 22 stolarzy, 37 rzeźbiarzy w drewnie, 19 krawców, 14 hafciarzy, 10 grawerów, 8 fotografów, 5 zecerów, 4 blacharzy, 4 tapicerów i 7 jubilerów. O. Mastianica, *Profesinis lavinimas Lietuvoje...*, dz. cyt., s. 57.

34 Tenże, *Pravėrus namų duris: moterų švietimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius 2012, s. 252–253.

35 Д.Ф. Афанасьев, *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Ковенская губерния*, Санкт-Петербург 1861, s. 548.

36 *Памятная книжка Виленского учебного округа на 1896/7 годъ. Издание Управления Виленского учебного округа*, Вильна 1897, s. 30–32.

37 A. Endzinas, *Apie specialųjį mergaičių mokymą Lietuvoje XIX a.*, „Kraštotyra”, t. 5, 1969, s. 49–50.

38 Tamże, s. 50.

niezamożnych rodzin, by zapewnić im umiejętności samodzielnego utrzymania się w przyszłości. Co ciekawe, wyszywania uczono tam w klasach praczek. Szkoła uzyskiwała dochody przyjmując zamówienia osób prywatnych, które były realizowane przez uczennice. Takie szkoły-pracownie istniały także w innych miastach³⁹. Pod koniec XIX w. zaczęły powstawać szkoły gospodarstwa domowego, gdzie przyszłe pracownice uczyły się przede wszystkim pisać, ale także wyszywać, dziergać, szyć, szydełkować, prac, łątać, przygotowywały się do prac w gospodarstwie domowym, opieki nad dziećmi oraz rachunków niezbędnych w domu i gospodarstwie⁴⁰.

Szkoły tego rodzaju wyrastały nie tylko z inspiracji ruchem *Arts & Crafts*, ale także ze znacznie starszych tradycji – praktyki opieki nad biednymi. W Rzeczypospolitej przy klasztorach były fundowane przytułki dla podrzutków. W 1786 r. wojewodzina trocka – Jadwiga Teresa z Załuskich Ogińska ufundowała w Wilnie przytułek dla podrzutków pod wezwaniem Dzieciątka Jezus⁴¹. Dzieci uczyły się tu czytania i pisania oraz stolarstwa, ślusarstwa, tkactwa i hafciarstwa⁴². Znacznie wcześniej, w 1746 r. starościna nurska Teresa z Lanckorońskich Ossołińska i jej córka Katarzyna Jabłonowska ufundowały podobny ośrodek w Ciechanowcu. Jak w Wilnie, podopiecznymi zajmowały się tam siostry szarytki, należące do litewskiej prowincji tej kongregacji. Nauka obejmowała katechizm, czytanie, pisanie, pranie oraz wyszywanie⁴³.

39 A. Endzinas, *Specialiojo mokslo raidos Lietuvoje bruožai*, t. 1, Vilnius 1974, s. 190.

40 Tenże, *Apie specialijai mergaičių mokymą...*, dz. cyt., s. 46–47.

41 M. Jakulis, *Šv. Vincento Pauliečio gailėstingumo dukterų draugija*, w: *Dangaus miestas: Vilniaus vienuolynų palikimas Bažnytinio paveldo muziejuje*, sud. D. Vasilūnienė, Vilnius 2020, s. 324.

42 A. Endzinas, *Specialiojo mokslo raidos ...*, dz. cyt., s. 124.

43 A. Średzińska, *Miasta prywatne ziemi drohickiej i miel-*

Oddziaływanie ruchu *Arts & Crafts* na przełomie XIX i XX w. w Europie Środkowej i Wschodniej, także w Litwie, wpłynęło na rozwój pracowni i wytwórni sprzętów liturgicznych i kościelnych. Powstawały one licznie, np. w guberniach wileńskiej, kowieńskiej i suwalskiej. Omówię tylko te placówki w Wilnie, w których wytwarzano i ozdabiano tekstylia do użytku kościelnego. Zakonnice ze Zgromadzenia Najświętszego Imienia Jezusowego założyły dwa takie zakłady w stolicy Litwy, w latach 1892 i 1913. W latach 1892–1908 działały w Wilnie także pracownie utworzone przez siostry westiarki Jezusowe⁴⁴.

Na początku XX w. pojawiło się wiele lokalnych wytwórni szat liturgicznych, a jednocześnie pojedynczy, nigdzie niezrzeszeni rzemieślnicy podjęli profesjonalne szycie i wyszywanie tekstyliów kościelnych, reklamując się w prasie. Poza wspomnianymi wyżej zakładami zakonnymi w Wilnie jeszcze osiem innych przedsiębiorstw szyło i wyszywało szaty liturgiczne lub sprzedawało już gotowe. Ich właścicielami byli: Zofija Stankevičiūtė⁴⁵, Barbora Žižytė⁴⁶, Michał Newiadomski (*Mykolas Neviadomskis*)⁴⁷, Kazimieras Drumstas⁴⁸,

nickiej do końca XVIII wieku, Białystok 2011, s. 213, mpis rozprawy doktorskiej.

44 R. Laukaitytė, *Lietuvos vienuolijos: XX a. istorijos bruožai*, Vilnius 1997, s. 184–187.

45 Ogłoszenie w prasie o pracowni Zofiji Stankevičiūtė: „Vienybė”, 1908, nr 34, s. 2.

46 Ogłoszenia w prasie o pracowni kościelnej Barbory Žižytės: „Viltis”, 1911, nr 120(605), s. 4; nr 121(606), s. 4; nr 122(607), s. 4; „Vienybė”, 1908, nr 52, s. 4; 1909, nr 15; „Šaltinis”, 1911, nr 40–51, s. 16; *Barboros Žižytės bažnytinijų apdarų dirbtuvės Vilniuje katalogas*, Vilnius 1913; S. Smilingytė-Žeimienė, *XX a. pradžios bažnytinijų reikmenų dirbtuvių apžvalga*, w: *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, t. 4, sud. V. Berenis, Vilnius 1998, s. 219.

47 Ogłoszenie w prasie o pracowni Michała Newiadomskiego: „Vilniaus žinios”, 1905, nr 12, s. 4.

48 Ogłoszenie w prasie o pracowni Kazimieras Drumstasa: „Vilniaus žinios”, 1904, nr 5, s. 4; S. Smilingytė-Žeimienė, dz. cyt., s. 220.

M. Zelbaitė⁴⁹, Arnold Mozer⁵⁰, M. Noreikienė⁵¹, A. Laurinavičius⁵². W tym samym czasie w Kownie takich zakładów było piętnaście, w Mariampolu – trzy, w Szawłach – dwa, po jednym (czasem – jednoosobowym) – w Janiszkach, Kiejdanach, Pługianach, Szweksznie i Żoślach. Przy niektórych pracowniach działały szkoły zakładane na wzór tego typu przedsiębiorstw działających w innych krajach. Na przykład Barbora Žižytė w swojej wytwórni szat liturgicznych prowadziła też działalność oświatową: przyjmowała uczennice, które szkoliła w kroju, szyciu, szydełkowaniu i wyszywaniu⁵³. Podobnie Apolonija Smailytė miała u siebie dziewczęta, które przygotowywała do zawodu⁵⁴.

W ówczesnej prasie najwięcej można przeczytać o dwóch takich szkołach. W 1908 r. w Kownie, w domu organisty Jonasa Garalevičiausa rozpoczęła działalność szkoła robótek ręcznych i gospodarstwa domowego Stanislavy Čiunkytė. Jej wychowanki uczyły się dziergania i szycia strojów (świeckich i kościelnych), ale także rysunku, malarstwa,

pedagogiki oraz historii mody⁵⁵. 24 listopada 1909 r. Petronėlė Uogintaitė otworzyła w Mariampolu szkołę robótek ręcznych i gospodarstwa domowego z warsztatami. Nauka trwała tu dwa lata, a program drugiego roku obejmował zajęcia z wyszywania drogimi niciami (złotą i jedwabną). Na uroczystości otwarcia szkoły przemówienie wygłosił ks. Motiejus Gustaitis (1870–1927) podkreślając znaczenie i potrzebę istnienia takich szkół⁵⁶. W 1911 r., na pierwszej wystawie litewskiej w Mariampolu szkoła panny Uogintaitė została wyróżniona srebrnym medalem⁵⁷. Z okazji powstania tych dwóch szkół Antanas Jaroševičius (1870–1956) – artysta i pedagog, ogłosił artykuł, w którym wskazywał na rolę takich placówek dla rozwoju twórczego i uwrażliwiania na styl narodowy⁵⁸. Uważał, że ich programy powinny uwzględniać kształtowanie wyczucia estetycznego, uczyć stylu ornamentu ludowego oraz sposobów jego wykorzystania. Wyrażał też obawy, że choć szkoły te dobrze przygotowują swoje wychowanki pod względem technicznych umiejętności, będą przy tym powielać wzorce z zagranicznych czasopism, tym samym przyczyniając się do zaniżeniu sztuki ludowej. Opierając się na przykładach zaczerpniętych z wystawy prac wychowanek szkół cerkiewnych w Rosji (1909), argumentował, że brakuje w nich oryginalności i twórczego indywidualizmu⁵⁹.

49 Ogłoszenie w prasie o pracowni M. Zelbaitė: „Viltis”, 1915, nr 11(24), nr 80, s. 1.

50 Reklamy wyrobów haftowanych i dzianiny Arnolda Mozera: „Vilniaus žinios”, 1905, nr 92, s. 4; nr 105, s. 4; nr 131, s. 4; nr 143, s. 4; nr 156, s. 4; nr 168, s. 4; nr 182, s. 4; nr 195, s. 4; nr 209, s. 4; nr 215, s. 4; nr 218, s. 4; nr 221, s. 4; nr 228, s. 4; nr 235, s. 4; nr 245, s. 4; nr 252, s. 4; nr 255, s. 4; nr 261, s. 4; nr 273, s. 4; nr 279, s. 4; nr 285, s. 2; nr 289, s. 4; Reklamy fabryki haftów Mozer i synowie: „Dziennik Wileński”, 1906, nr 1, s. 12; *Вся Вильна: адресная и справочная книга гор. Вильны и путеводитель по городу и его окрестностей*, Вильна 1914.

51 Ogłoszenie w prasie o pracowni M. Noreikienė: „Vilniaus žinios”, 1905, nr 238, s. 4.

52 Ogłoszenie w prasie o pracowni A. Laurinavičiausa: „Viltis”, 1912, nr 53, s. 4.

53 Ogłoszenia w prasie o pracowniach kościelnych Barbory Žižytė: „Viltis”, 1909, nr 50, s. 4; 1911, nr 120 (605), s. 4; nr 121(606), s. 4; nr 122 (607), s. 4; „Vienybė”, 1908, nr 52, s. 4; 1909, nr 15; „Šaltinis”, 1911, nr 40–51, s. 16; *Barboros Žižytės bažnytiniių apdarų dirbtuvės Vilniuje katalogas*, Vilnius 1913; S. Smilingytė–Žeimienė, dz. cyt., s. 219.

54 Zob. wyżej.

55 L. Šatavičiūtė, *Lietuvių dailės parodos ir tautiskumo paieškos XX a. pradžios dailiuosiuose amatuose*, „Lietuvos dailės muziejaus metraštis”, t. 12, 2009, s. 73.

56 A. Jaroševičius, *Gyvi šių dienų mūsų dailės klausimai*, „Lietuvos žinios”, 1910, nr 7, s. 2.

57 Reklamy Szkoły Żeńskiej Robótek Ręcznych i Gospodarstwa Domowego P. Uogintaitė: „Šaltinis”, 1911, nr 48, s. 2; nr 49, s. 2; 1912, nr 8, s. 2; nr 9, s. 2; nr 10, s. 2; nr 35, s. 2; nr 36, s. 2; nr 37, s. 2; nr 38, s. 2; nr 39, s. 2; nr 40, s. 2; nr 41, s. 2; T. Š., *P. Uogintaitės rankų darbo, namų ruošos ir ūkio mergaičių mokykla*, „Šaltinis”, 1939, nr 48, s. 882; T. Š., *Vienos mokyklos 30 metų sukaktis*, „XX amžius”, 1939, m. lapkričio 28 d., s. 10.

58 L. Šatavičiūtė, *Lietuvių dailės parodos...*, dz. cyt., s. 73.

59 A. Jaroševičius, *Gyvi šių dienų mūsų dailės klausimai...*, dz. cyt., s. 2–3.

Obawy Jaroševičiusa miały uzasadnienie. Kopiowanie publikowanych w ówczesnej prasie szablonów hafciarskich było popularne. Na przełomie XIX i XX w. zdobnictwo strojów liturgicznych naznaczone jest powtarzalnością wzorów.

Nie zagłębiając się w ten problem, trzeba jednak zaznaczyć, że wprowadzenie wyszywania do programów szkolnych od drugiej połowy XIX w. w dłuższej perspektywie skutkowało pojawieniem się całej kategorii tekstyliów liturgicznych, udekorowanych pracami prowincjonalnych rzemieślników czy nawet amatorów wyszywania. Charakteryzują się one uproszczeniem kompozycji, wzorów i technik wykonania. W perspektywie rozwoju rzemiosła hafciarskiego ważne jest dostrzeżenie zmian, jakie przyniósł XIX w. w kształceniu kobiet i ich pracy związanej z wytwarzaniem szat liturgicznych, także w kontekście licznie powstających zakładów na przełomie XIX i XX w. Nastąpił istotny przełom ilościowy w proporcji mężczyzn i kobiet pracujących w tym rzemiośle. Do połowy XIX w. hafciarstwem zarobkowo zajmowali się przede wszystkim mężczyźni (kobiety pracowały co najwyżej na potrzeby własnego domu czy we dworach), a od połowy XIX w. zaczęła wzrastać liczba kobiet, które utrzymywały się z wyszywania strojów liturgicznych, a nawet – zakładały ich wytwórnie. Nie można kategorycznie stwierdzić, że mężczyźni porzucili tę dziedzinę rzemiosła, ale analiza ogłoszeń prasowych w gazetach wileńskich na początku XX w. pozwala wnosić, że zajmowali się oni raczej wyszywaniem strojów świeckich i służbowych (np. mundurów). W tym obszarze najczęściej pracowali twórcy narodowości żydowskiej, stosując nie tylko złote nici, ale także biały haft⁶⁰.

60 *Вся Вильна: адресная и справочная книга гор. Вильны и путеводитель по городу и его окрестностей*, Вильна 1909, s. 52, 75; *Całe Wilno: księga adresowo-informacyjna i przewodnik po mieście i okolicach*, Wilno 1910, s. 75; *Вся Вильна: адресная и справочная книга гор.*

PODSUMOWANIE

Nieliczni chrześcijańscy rzemieślnicy-hafciarze Wilna nigdy nie zrzeszyli się w osobnym cechu. Od 1633 r. należeli do cechu pasamoników, jednak już w pierwszej połowie XVIII w. zrezygnowali z tej przynależności, by rozliczać się z podatków miejskich jako samodzielni mistrzowie hafciarscy. W dokumentach z drugiej połowy XVIII w. brakuje jakichkolwiek wzmianek o rzemieślnikach wyznań chrześcijańskich, trudniących się hafciarstwem. Nie wytrzymali oni konkurencji z hafciarzami wyznania mojżeszowego, jednak nawet ci byli w mieście nieliczni. Dysponujemy miejskimi rejestrami właścicieli domów w Wilnie i nie ma w nich ani jednego nazwiska hafciarza, co wskazuje, że było to rzemiosło mało dochodowe.

Pod koniec XVIII w. wzrosła liczba chrześcijańskich hafciarzy. Ta zmiana spowodowana była systemem edukacji, np. przytułki dla sierot przygotowywały swoich podopiecznych do pracy rzemieślniczej, również hafciarstwa. W Litwie, tak jak w całym Imperium Rosyjskim tradycyjny system cechów został formalnie rozwiązany dopiero w 1893 r., ale już wcześniej, po zniesieniu pańszczyzny państwo podjęło starania o rozwój rzemiosł. Władze carskie upatrywały w nim szansę na przeciwdziałanie ubożeniu, powstałemu na skutek likwidacji pańszczyzny, próbę zapewnienia możliwości pozyskania środków do życia tej części ludności, która w jej wyniku je utraciła. Otwierano szkoły i organizowano kursy, służące przygotowaniu do pracy w rzemiośle, jednak zawód hafciarza nie uchodził za intratny i nie cieszył się popularnością (nieco więcej chętnych do uczenia się go było w społeczności żydowskiej).

Вильны и путеводитель по городу и его окрестностей, Вильна 1911, s. 39; *Вся Вильна: адресная и справочная книга на 1912 годъ*, Вильна 1912, s. 155; *Вся Вильна: адресная и справочная книга гор. Вильны 1914 годъ*, Вильна 1914, s. 246; *Вся Вильна на 1915 годъ*, Вильна 1915, s. 214.

W drugiej połowie XIX w. i na początku XX w. nastąpiła specjalizacja: mężczyźni najczęściej zajmowali się wyszywaniem tekstyliów świeckich, a hafciarki dekorowały szaty i wyposażenie liturgiczne, pracując w wytwórniach produkujących na potrzeby kultu.

Z języka litewskiego przełożyła
Katarzyna Korzeniewska

STRESZCZENIE

Niniejszy artykuł jest przeglądem historii rzemieślników hafciarzy w mieście Wilnie od wieku XVII do początku XX w. Koncentruję się na wytwórcach, którzy w Wilnie pracowali, należeli do cechów i mieli formalne przygotowanie do zawodu hafciarza. Chrześcijańscy hafciarze nigdy nie byli liczni w stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego, dlatego nie powołali osobnego cechu. Od 1633 r. skupiali się w cechu pasamników, jednak już w pierwszej połowie XVIII w. wystąpili z niego i podatki na rzecz miasta uiszczali jako samodzielni mistrzowie. W drugiej połowie XVIII w. w dokumentach w ogóle brakuje wzmianek o hafciarzach wyznań chrześcijańskich w gronie rzemieślników wileńskich. Nie wytrzymali oni konkurencji z hafciarzami żydowskimi. Z dostępnych danych wynika, że praca hafciarza była bardzo słabo dochodowa. Żaden taki rzemieślnik nie jest wymieniany w rejestrach magistratu wileńskiego jako właściciel domu.

Pod koniec XVIII w., w wyniku powstania nowych instytucji edukacyjnych, pojawili się też liczniejsi hafciarze – chrześcijanie. Przykładem takiej placówki jest ufundowany w 1786 r. przytułek dla podrzutków Dzieciątka Jezus. Wychowankowie uczyli się tam rzemiosł, także hafciarstwa. W połowie XIX w., kiedy zubożenie dotknęło szerokie masy ludności w wyniku zniesienia pańszczyzny, władze carskie upatrywały w rzemiośle możliwości zapewnienia im zatrudnienia i środków do życia. Taki był

SUMMARY

The publication reviews the history of craftsmen embroiderers in Vilnius from the 17th through early 20th centuries. The main focus is devoted to those embroiderers who worked in Vilnius and belonged to guilds and those who especially learned this craft. Christian craftsmen embroiderers in Vilnius were never numerous, so they did not create their own guild. From 1633, they belonged to the posament makers' guild. However, in the first half of the 18th century, the embroiderers separated from the posament makers and paid taxes to the city treasury as individual craftsmen working there. In the documents of the second half of the 18th century, Christian embroiderers are not mentioned among Vilnius craftsmen as they lost to Jewish craftsmen in the competitive struggle. According to the available data, we can state that the embroidery craft was very poorly paid because none of the embroiderers is mentioned among the owners of houses in the city of Vilnius.

New educational institutions affected the rise of Christian embroiderers in the late 18th century. For example, the Baby Jesus shelter for abandoned children was founded in 1786, where children, among other crafts, were taught the profession of the embroiderer. In the mid-19th century, immediately after the abolition of serfdom, the development of crafts was taken care of, which was carried out throughout Russia and Lithuania as well in order to provide at

cel wspierania rzemiosł w Imperium Rosyjskim, a więc także w Litwie. Powołano odpowiednie szkoły i organizowano kursy, mające na celu kształcenie rzemieślników. Zachowane sprawozdania z ich działalności potwierdzają, że zawód hafciarza nie uchodził za intratny i że było niewielu chętnych, by się go uczyć. Od połowy XIX w. po początek XX w. nasilił się podział specjalizacji ze względu na płeć: hafciarze zajmowali się głównie zdobieniem odzieży świeckiej, a większość hafciarek stanowiły pracownice wytwórni szat liturgicznych, gdzie wytwarzały tekstylia liturgiczne.

SŁOWA KLUCZOWE

rzemiosło, hafciarstwo, cechy wileńskie, rzemieślnicy żydowscy, rzemieślnicy chrześcijańscy

least an elementary source of livelihood to the poorest people of the country. Separate courses and schools were established for the education of craftsmen. However, from the surviving school reports, we can conclude that the profession of embroiderers did not seem to be in demand, and not many people wanted to acquire it. In the second half of the 19th and early 20th centuries, men embroiderers were more engaged in decorating secular textiles, while a greater proportion of women were employed in ecclesiastical workshops and embroidering liturgical textiles.

KEYWORDS

crafts, embroiderers, Vilnius guilds, Jewish craftsmen, Christian craftsmen

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Lietuvos valstybės istorijos archyvas
LVIA f. 11, ap. 1, b. 1014; LVIA f. 11, ap. 1, b. 1021; LVIA f. 11, ap. 1, b. 1024; LVIA f. 11, ap. 1, b. 1037; LVIA f. 458, ap. 1, b. 24-26; LVIA f. 458, ap. 1, b. 58; LVIA f. 458, ap. 1, b. 64; LVIA f. 458, ap. 1, b. 68-70; LVIA f. 458, ap. 1, b. 79; LVIA f. 458, ap. 1, b. 82; LVIA f. 458, ap. 1, b. 86; LVIA f. 458, ap. 1, b. 88; LVIA f. 458, ap. 1, b. 92; LVIA f. 458, ap. 1, b. 97; LVIA f. 458, ap. 1, b. 100; LVIA f. 458, ap. 1, b. 102; LVIA f. 458, ap. 1, b. 108; LVIA f. 458, ap. 1, b. 110; LVIA f. 458, ap. 1, b. 116; LVIA f. 458, ap. 1, b. 128; LVIA f. 458, ap. 1, b. 143; LVIA f. 458, ap. 1, b. 249; LVIA f. 567, ap. 11, b. 2751; LVIA f. 1276, ap. 1, b. 446.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

f. 147-924.

Национальный исторический архив Беларуси
в г. Гродно
f. 1783, ap. 1, b. 22.

Źródła drukowane

*Barboros Žižytės bažnytinių apdarų dirbtuvės
Vilniuje katalogas*, Vilnius 1913.

*Całe Wilno: księga adresowo-informacyjna
i przewodnik po mieście i okolicach*,
Wilno 1910.

„Dziennik Wilenski”, 1906, nr 1, s. 12.

Федорович Афанасьев Дмитрий, *Материалы
для географии и статистики России,
собранные офицерами Генерального
штаба. Ковенская губерния*, Санкт-
Петербург 1861.

Frick David, *Wilnianie: żywoty siedemnastowieczne*, Warszawa 2008.

Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. 1: *Feodalinis laikotarpis*, sud. Povilas Pakarklis, Konstantinas Jablonskis, Juozas Jurginis, Valentinas I. Neupokojovas, Vilnius 1955.

- Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 2: 1861–1917, sud. Leonas Mulevičius, Emilija Griškūnaitė, Antanas Tyla, Vilnius 1965.
- Łowmiański Henryk, *Akty cechów wileńskich, 1495–1759*, Poznań 2006.
- Paknys Mindaugas, *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai*, Vilnius 2006.
- Памятная книжка Виленского учебного округа на 1896/7 годъ. Издание Управления Виленского учебного округа*, Вильна 1897.
- Regulamen zakonny albo konstytucje panien zakonnych, prowincji W.K. Litewskiego świętego Kazimierza zakonu świętego Franciszka...*, Supraśl 1740.
- „Šaltinis”, 1911, nr 40–nr 51, s. 16; 1911, nr 48, s. 2; 1911, nr 49, s. 2; 1912, nr 8, s. 2; 1912, nr 9, s. 2; 1912, nr 10, s. 2; 1912, nr 35, s. 2; 1912, nr 36, s. 2; 1912, nr 37, s. 2; 1912, nr 38, s. 2; 1912, nr 39, s. 2; 1912, nr 40, s. 2; 1912, nr 41, s. 2.
- XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai*, t. 4: *Pabėgėlių iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Prūsijoje 1656 m. sąrašai*, sud. Mintautas Čiurinskas, Inga Ilarienė, Algimantas Kaminskas, Elmantas Meilus, Edmundas Rimša, Vilnius 2016.
- Urbanavičius Agnius, *Vilniaus naujieji miestiečiai 1661–1795 metais. Sąrašas*, Vilnius 2009.
- „Vienybė”, 1908, nr 34, s. 2; 1908, nr 52, s. 4; 1909, nr 15.
- „Vilniaus žinios”, 1904, nr 5, s. 4; 1905, nr 12, s. 4; 1905, nr 92, s. 4; 1905, nr 105, s. 4; 1905, nr 131, s. 4; 1905, nr 143, s. 4; 1905, nr 156, s. 4; 1905, nr 168, s. 4; 1905, nr 182, s. 4; 1905, nr 195, s. 4; 1905, nr 209, s. 4; 1905, nr 215, s. 4; 1905, nr 218, s. 4; 1905, nr 221, s. 4; 1905, nr 228, s. 4; 1905, nr 235, s. 4; 1905, nr 238, s. 4; 1905, nr 245, s. 4; 1905, nr 252, s. 4; 1905, nr 255, s. 4; 1905, nr 261, s. 4; 1905, nr 273, s. 4; nr 279, s. 4; 1905, nr 285, s. 2; 1905, nr 289, s. 4.
- „Viltis”, 1909, nr 50, s. 4; 1911, nr 120, s. 4; 1911, nr 121, s. 4; 1911, nr 122, s. 4; 1912, nr 53, s. 4; 1915, nr 80, s. 1.
- Вся Вильна на 1915 годъ*, Вильна 1915.
- Вся Вильна: адресная и справочная книга на 1912 годъ*, Вильна 1912.
- Вся Вильна: адресная и справочная книга гор. Вильны 1914 годъ*, Вильна 1914.
- Вся Вильна: адресная и справочная книга гор. Вильны и путеводитель по городу и его окрестностей*, Вильна 1909, 1911, 1914.

Opracowania

- Endzinas Arnoldas, *Apie specialųjį mergaičių mokymą Lietuvoje XIX a.*, „Kraštotyra”, 1969, t. 5, s. 46–55.
- Endzinas Arnoldas, *Specialiojo mokslo raidos Lietuvoje bruožai*, cz. 1, Vilnius 1974.
- Gaigalienė Liuda, *Pozumentininkai*, „Kultūros barai”, 1991, nr 6, s. 77–78.
- Gloger Zygmunt, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 2, Warszawa 1901.
- Jakulis Martynas, *Šv. Vincento Pauliečio gailingumo dukterų draugija*, w: *Dan-gaus miestas: Vilniaus vienuolynų palikimas Bažnytinio paveldo muziejuje*, sud. Dalia Vasiliūnienė, Vilnius 2020, s. 323–325.
- Jaroševičius Antanas, *Gyvi šių dienų mūsų dailės klausimai*, „Lietuvos žinios”, 1910, nr 7, s. 2.
- Laucevičius Edmundas, Vitkauskienė Birutė, *Lietuvos auksakalystė, XV–XIX amžius*, Vilnius 2001.
- Laukaitytė Regina, *Lietuvos vienuolijos: XX a. istorijos bruožai*, Vilnius 1997.
- Mańkowski Tadeusz, *Polskie tkaniny i hafty XVI–XVIII wieku*, Wrocław 1954.
- Mastianica Olga, *Pravėrus namų duris: moterų švietimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius 2012.
- Mastianica Olga, *Profesinis lavinimas Lietuvoje XX a. pradžioje: tarp visuomenės poreikių ir žmogaus galimybių*, „Istorija”, 2016, nr 101, s. 48–68.

- Meilus Elmantas, *Žemaitijos kunigaikštystės miesteliai XVII amžiaus II pusėje – XVIII amžiuje: (raida, gyventojai, amatai, prekyba)*, Vilnius 1997.
- Mulevičiūtė Jolita, *Moderniojo amatininko idėja pobaudžiavinėje Lietuvoje*, „Kultūrologija“, t. 9: *Lietuvos menas permainų laikais*, sud. Aleksandra Aleksandravičiūtė, Vilnius 2002, s. 226–252.
- Newman-Laguardia Marta, *The Confraternity of Embroiderers in Salamanca during the Sixteenth century: Its Members and Their Work*, „Textile Society of America Symposium Proceedings“, t. 197, 1998, s. 322–331.
- Niunkaitė-Račiūnienė Aistė, *Hidur micva ir puošnumo siekis tradiciniame Lietuvos žydų mene*, „Kultūrologija“, t. 14: *Rytai–Vakarai: komparatyvistinės studijos 5*, sud. Antanas Andrijauskas, 2006, s. 294–319.
- Pugačiauskas Virgilijus, *Vilniaus amatininkų cechų „biurokratija“ XIX a.: struktūra, funkcijos, tradicijos*, „Lietuvos istorijos metraštis“, 2015, nr 1, s. 47–66.
- Rutkauskienė Rima, *Nemokamos techninio piešimo ir braižybos klasės Vilniuje*, „Acta Academiae Artium Vilnensis“, t. 29: *Vilnius kaip dailės mokymo ir sklaidos centras*, sud. Vidmantas Jankauskas, Vilnius 2003, s. 85–94.
- T. Š., *P. Uogintaitės rankų darbo, namų ruošos ir ūkio mergaičių mokykla*, „Šaltinis“, 1939, nr 48, s. 882.
- T. Š., *Vienos mokyklos 30 metų sukaktis*, „XX amžius“, 1939, m. lapkričio 28 d., s. 10.
- Smilingytė-Žeimienė Skirmantė, *XX a. pradžios bažnytinių reikmenų dirbtuvių apžvalga*, w: *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, t. 4, sud. Vytautas Berenis, Vilnius 1998, s. 199–229.
- Średzińska Aneta, *Miasta prywatne ziemi drohickiej i mielnickiej do końca XVIII wieku*, Białystok 2011, mpis rozprawy doktorskiej.
- Šatavičiūtė Lijana, *Amatų sąjūdis XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Lietuvoje: tautinis aspektas*, „Meno istorija ir kritika“, 2008, t. 4, s. 88–100.
- Šatavičiūtė Lijana, *Lietuvių dailės parodos ir tautiškumo paieškos XX a. pradžios dailiuosiuose amatuose*, „Lietuvos dailės muziejaus metraštis“, 2009, t. 12, s. 62–76.
- Šiaučiūnaitė-Verbickienė Jurgita, *Žydų ūkinės veiklos varžymai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestuose: poveikis žydų ekonominės veiklos krypčių formavimuisi*, w: *Žydai Lietuvos ekonominėje-socialinėje struktūroje*, sud. Vladas Sirutavičius, Darius Staliūnas, Vilnius 2006, s. 13–18.
- Širkaitė Jolanta, *Vilniaus piešimo mokykla, 1866–1915*, Vilnius 2018.
- Wetter Evelin, *Mittelalterliche Textilien III: Stickerei bis um 1500 und figürlich gewebte Borten*, Riggisberg 2012.

Tekst zaakceptowany do druku 4 czerwca 2023 r.
